

Derleme

SOSYAL HİZMET ETİĞİNDE FARKLI YAKLAŞIMLAR

Different Approaches in Social Work Ethics

Aslıhan Burcu ÖZTÜRK*

* Araştırma görevlisi, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

ÖZET

Bu çalışmanın amacı sosyal hizmet etiğindeki farklı yaklaşımların incelenmesidir. Öncelikle etiğin gelişimine değinilmekte, daha sonra sosyal hizmet etiğindeki farklı felsefi yaklaşımlar ele alınmaktadır. Bu doğrultuda sosyal hizmet etiğinde Kantçı, yararçı, duygu temelli ve ilişki temelli yaklaşımlar hakkında bilgi verilmekte ve bu yaklaşımların sosyal hizmet etiğinin gelişmesindeki katkıları tartışılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sosyal hizmet etiği, Kant etiği, yararçı etik, duygu temelli yaklaşım, ilişki temelli yaklaşım.

ABSTRACT

The aim of the study is to examine different approaches in social work ethics. Firstly, the development of ethics is mentioned, and then different philosophical approaches in social work ethics are discussed. In this con-

text Kantian ethics, utilitarian ethics, ethics of compassion and relationship-based approach are explained and their contribution to the improvement of social work ethics are discussed.

Key Words: Social work ethics, Kantian ethics, utilitarian ethics, ethics of compassion, relationship-based approach.

GİRİŞ

Sosyal hizmet, bireylerin ve toplumların sosyal gelişimlerini destekleyen, sorunlarının çözümünde yardımcı olan bir meslek olarak, uygun tutum geliştirme ve karar vermede etiğe gereksinim duymaktadır. Sosyal hizmet değerleri temeli üzerinde gelişen ve doğru bir uygulama için yol gösteren etik, hassas sosyal sorunlarla yüzyüze gelen sosyal hizmet uzmanları için önem taşımaktadır. Bu amaçla sosyal hizmet etiğindeki farklı yaklaşımlar incelenmekte ve sosyal hizmet etiğine ve uygulamasına katkı sunması açısından tartışılmaktadır.

1.1. ETİK

Ahlak felsefesi anlamına gelen etik, iyi ile kötü ve yanlış ile doğruyu sorgulayıp; değer, ilke ve kuram üreten felsefe dalıdır. Etik, iyiyi ve doğruyu yakalamak üzere insan karakteri ve ruhsal yapısı üzerine düşünce üretmektedir (Guttmann, 2006: 2). Etik, anlama ve açıklama çabasının yanında kural belirlemesi açısından tıp, eğitim, sosyal hizmet gibi birçok bilim ve disiplinin uygulamasında yol gösterici olmaktadır.

Etik ilkeler, kurallardan farklı olarak herkesi her durum için kapsayan temelleri ifade etmektedir. Etiğin ilke temelli kuramları, akılcı (rasyonel) bir süreçte etiksel mantık yürütme ve karar ver-

me için yorumlanmaktadır. Etik, belli durum ve vakalara ilkeleri uyarlama ve ilkeler ışığında kurallar çıkarmak için kullanılmaktadır (Banks, 2001: 16).

Şengör (2006:19) etik kuralların nesnel olmadığını, bireylerin kuralları kendi değer sistemleri içinde değerlendirdiğini savunmaktadır. Etiğin uygulanması zamana ve mekâna bağlı olarak değişebilmekte, farklı durumlar için farklı doğrular üretilebilmektedir. Şengör'ün önerisi, etik kuralları başka bir amaca ya da değer bağlamak değil, eleştirel akıl aracılığıyla değerlendirmek gereğidir. Mantık ve irade sahibi bir varlık olarak birey, seçimlerini yapmalı ve bunlardan dolayı sorumlu olmalıdır. Dolayısıyla etik kuralların, yasaların, günahların öğretilmesinin yerine bilimsel düşünce biçiminin etkin kılınması gerekmektedir.

Modern etik düşüncesini ve bilimsel düşünce biçimini yansıtan bu görüşün yanı sıra duyguları temel alan yaklaşımlar da geliştirilmiştir. Etik düşüncesinin gelişimini Bauman (1995 akt. Hugman, 2005: 2- 3) dört temel aşamada incelemektedir. Klasik felsefe ile çoktanrılı dinlerin birleşimi sonunda, ilkçağda Yunan ve Roma döneminde ortaya çıkmış olan etik, Batı felsefesinin temellerini oluşturmaktadır. İkinci dönem ilkçağ felsefesinin, ortaçağda Hıristiyanlık ve Yahudiliğin etkisiyle teokrasiye dayanan bir karaktere büründüğü dönemdir. Modern dönemde ise etiğin bilimsel düşünce yöntemlerinin gelişimiyle, dini inançların önüne geçerek, ahlaki yaşamın bilimi haline geldiği görülmektedir. Dördüncü dönem olarak ifade edilen postmodern dönemde ise çeşitlilik, çokluk gibi kavramların ön plana çıkmasıyla şüphecilik ve belirsizlik etikte etkin olmuş, karşıt görüşleri bir

araya getirme çabaları ön plana çıkarılmıştır. Aynı zamanda öznel alan içindeki duygular, etiğin konusu haline gelmiştir. Bu çalışmada, akla ve duyguya dayanan etik yaklaşımlar ele alınmakta ve sosyal hizmet uygulaması açısından değerlendirilmektedir.

1.2. SOSYAL HİZMET ETİĞİNDE FARKLI YAKLAŞIMLAR

Sosyal hizmet etiğinin gelişiminde farklı etik yaklaşımlarının katkısı olmuştur. Modern dönemde, insanların bilimsel düşünce yöntemiyle aklını kullanması ve mantık yürütmesi sonucunda nesnel ve evrensel gerçeklere ulaşabileceği inancı akılcılık, deneycilik (empirizm) ve evrenselciliğin temellerini kurmuştur. Modern etikte Kant'ın etik felsefesi ve yararcılık felsefesi etkili olmuştur. Postmodern dönemde insan akli ve mantığına duyulan inancın yerini şüphecilik, görecelilik ve öznellik almıştır. Postmodern etiğin öznel yaşantılar, duygular ve deneyime yaptığı vurguyla erdem etiği ve bakım etiği gibi konular ön plana çıkmıştır (Hugman, 2005: 5, 9).

1.2.1. Sosyal Hizmet Etiğinde Kantçı Yaklaşım

Sosyal hizmetin temellerinden olan insana saygı ilkesi, 18. yüzyıl Alman filozofu Kant'ın ahlak felsefesinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Kant (1964 akt. Banks, 2001: 25) tüm insanlara kendi amaçlarımızın nesnesi olarak değil, kendi amaç ve isteklerine sahip bireyler olarak bakılmasını "koşulsuz kesin buyruk" olarak değerlendirmektedir. Kant'a göre her birey nasıl bir insan olursa olsun, sadece insan olduğu için özünde saygıya değerlidir. Bireyler mantıklı düşünme ve karar verdiklerini

uygulama yetisine sahip olan varlıklar olarak değerlendirilmektedir.

Modernizmin varsayımlarını yansıtan Kant'ın akılcılık üzerine kurulu olan etiği, kural ve sorumlulukları herkese eşit olarak uygulanacak, evrensel kurallar olarak kurgulanmıştır. Kant'a göre yalnızca doğru davranışın uygulanması yeterli olmamakta, davranışın doğru bir güdülenme ile gerçekleşmesi gerekmektedir. Zaman zaman kişinin kendi çıkarları ile ters düşebilecek olan görevlerin uygulanmasında temel olan, en doğru davranışın belirlenmesidir. Tıp, hemşirelik, psikoloji ve sosyal hizmet gibi meslekler için oluşturulan etik kurallar, bu ilkedен hareketle oluşturulmuştur (Hugman, 2005: 5-6).

Kant etiğinin sosyal hizmet etiğine uyarlanması durumunda, insana saygı ilkesinin gerçekleştirilmesinin her durum için mümkün olmadığı görülmektedir. Sosyal hizmette yalnızca mağdurlarla değil, faillerle de çalışılması, sosyal hizmet uzmanlarının kendi değerleriyle çatışmasına yol açabilmektedir. Örneğin ensest faili bir müracaatçı ile çalışılması durumunda, failin evrensel insanlık değerlerini hiçe sayarak, başka insanlara psikolojik ve fiziksel olarak zarar vermiş olması, kendisine sadece insan olduğu için saygı duyulmasını zorlaştırabilmektedir. Masum insanları öldürmüş olan bir katille mesleki çalışma sürecinde, sosyal hizmet uzmanı olumsuz duygularla hareket etme eğilimine girebilmektedir. Sosyal hizmet uzmanları bu gibi vakalarda kendi duygu ve düşünceleriyle tutarlı olmasa da etik olan davranışı sergileme becerisine sahip olmalıdır. Faililerin, farklı sosyal koşulların ve psikolojik travmaların etkisiyle şekillenebileceğini bilmek, bu konuda sosyal hizmet uzmanlarına yardımcı olabilmektedir.

Sosyal hizmet uzmanı müracaatçı ilişkisi içinde kullanılacak ilkeler içinde Biestek'in geliştirdiği ilkeler önemli yer tutmaktadır. 1950'li yılların sonunda rahip Biestek'in (1961 akt. Banks, 2001: 26) müracaatçının kendisi ve çevresine uyumunu artırmak için oluşturduğu yedi ilkenin temelinde, Kant'ın insana saygı ilkesinin yattığı, tüm ilkelerin bundan hareketle oluşturulduğu öne sürülmektedir (Banks, 2001: 28; Thompson, 2005: 117).

Müracaatçıların sosyal hizmet uzmanlarına gönüllü olarak başvurmaları temelinde, mikro düzeyde etkili bir uygulama için oluşturulan etik ilkeler şunlardır:

Bireyselleştirme: Bireyselleştirme ilkesi müracaatçıların kendilerine özgü bireyler olarak, insan hakları çerçevesinde insanlığın özel bir parçası olarak kabul edilmelerini ifade etmektedir (Biestek, 1961 akt. Banks, 2001: 26).

Bireysellik ilkesi, sorunların ve bireylerin genelleme ve standart değerlendirmelerden uzak kalarak, her durumun kendine özgü olduğu çerçevesinde değerlendirilmesini ifade eder. Vakalar, her bireyin gelişimi, çevresel koşulları ve kişiliğinin farklılığı ölçüsünde ele alınır ve farklı bir müdahale planı uygulanır.

Sosyal hizmet, insanları kendine özgü sorunları ve gereksinimi olan insanlar olarak değerlendirmelidir. Ancak bireyselleştirme Thompson'ın (2005: 111) da vurguladığı üzere bireyin sosyal yapıya uyumunu kolaylaştırmayı amaçlayan geleneksel sosyal hizmet değerleri çerçevesinde değil, özgürleşmeyi amaçlayan modern sosyal hizmet yaklaşımıyla gerçekleştirilebilir. Bireysellik ilkesi, sadece bireyin kendine özgü sorunları olduğundan hareketle gerçekleştiril-

mez. Bireyin kendini gerçekleştirmesi kısıtlanmış, güçsüzleştirilmiş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Duyguların anlamlı dışavurumu: Müracaatçıların olumlu ve olumsuz duygularını özgürce dışa vurmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Vaka çalışmacısı, terapiyi desteklemek üzere çalıştığı kişileri ayıplamadan ve onları cesaretlendirerek dinlemelidir (Biestek, 1961 akt. Banks, 2001:26). Ancak Thompson (2005:112) duyguların kontrolsüz şekilde dışavurumunun, olumsuz duyguları pekiştirebileceği riskinden söz ederek, duyguların amaca yönelik olarak anlamlı şekilde ifade edilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Kontrollü duygusal katılım: Vaka çalışmacısı müracaatçıların duygularına karşı hassasiyet göstermeli, anlamını kavramaya çalışmalı ve uygun tepkiler vermelidir (Biestek, 1961 akt. Banks, 2001: 26). Birey, iletişim becerileri iyi kullanılarak, destekleyici biçimde anlaşılmalı çalışılmalıdır. Uzman bireyin duygusuna uygun bir iletişim tarzı geliştirmeli, kendi duygularını ifade etmesi konusunda dikkatli olmalıdır. Duyguların inkâr edilmemesi gerekmektedir; ancak sosyal hizmet uzmanı kendini duygularına kaptırmamalıdır (Thompson, 2005: 112).

Kabul etme: Müracaatçılar, zayıflıkları ve güçlü yanları, uygun ve uygun olmayan özellikleri ile birlikte, insan varlığına içkin olan saygınlıkları ve kişisel değerleri çerçevesinde kabul edilmelidir (Biestek, 1961 akt. Banks, 2001: 26). Bu değer, olumsuz davranışların onaylanması bağlamında düşünülmemeli, toplumsal olarak kabul edilmeyen düşünce, tutum ve davranışlara sahip olan ya da uzmanın kendi değerlerine

ters düşen kişiler bağlamında ele alınmalıdır. Her insanın öncelikle saygıya ve onura sahip olduğu düşüncesinden hareket edilmelidir (Thompson, 2005: 113). Kabul etme ilkesi, uzmanın müracaatçısını önyargı ve kişisel yargılardan uzak tarafsız bir şekilde değerlendirmesine dayanır.

Yargılayıcı olmayan tutum: Yargılayıcı olmayan tutum ilkesine göre müracaatçıların kişiliklerini değil, davranış ve tutumlarını değerlendirme esastır. Onları suçlama ya da masumiyet yükleme reddedilir (Biestek, 1961 akt. Banks, 2001: 27).

Damgalama ve önyargılarla düşünme insanların sosyal koşullar içinde şekillendiği gerçeğinin gözden kaçırılmasına yol açarak, etkili bir değerlendirme yapmayı ve uygun uygulamayı gerçekleştirmeyi engellemektedir.

Müracaatçının kendi kararını kendisinin vermesi: Bireysel çalışmada müracaatçının kendi kararlarını kendisinin vermesi özgürlüğü bulunmaktadır. Ancak bu hak müracaatçıların olumlu ve yapıcı kararlar verebilme kapasitesi, kararın toplumsal ve ahlaki kurallara, yasalara uygunluğu ve kurumun işlevleri çerçevesinde değerlendirilebilir (Biestek, 1961 akt. Banks, 2001: 27).

Müracaatçının kendisiyle ilgili karar vermesi ilkesi, kendi hayatına ve seçimlerine uzmanın müdahale sınırını belirleyen ve son kararı kendisine bırakmayı öneren ilkedir. Uzman rolü ile de önemli bir çatışma yaratabilen ilke, insanları kendileri ve diğer insanlar için en iyi faydayı sağlayabilecek şekilde düşünen ve karar veren bireyler olarak ele almaktadır.

Müracaatçıların kendi kararlarını verebilmesi için, uygun kaynaklar konusun-

da bilgilendirilmeli, alternatif çözüm yolları üretmeleri için yardım edilmeli ve bunların sonuçları hakkında bilgilendirilmeleri gerekmektedir (Kirst-Ashman 2007:38).

Sosyal hizmet uzmanının gücü ve etkisinin ölçülü olarak kullanılması önem taşımaktadır. Kendi kararını verme sürecinin desteklenmesi ve güven verilmesi gerekmektedir. Bu süreçte engel oluşturduğu anlaşılan kültürel etkiler hakkında farkındalık kazandırılması ve bu engelin aşılması için çalışılması gerekmektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının, müracaatçının kendi kararını vermesi konusunda şiddet ve istismar gibi durumlarda müdahale edici olabileceği ve otoritesini kullanabileceği tartışılmaktadır (Thompson, 2005: 115).

Sosyal hizmet uzmanının “uzman” rolü, kurumsal kişiliği ve elinde yetki bulundurması, müracaatçıların yaşamlarını kendi istedikleri doğrultuda yaşamaları konusunda güç kullanımını genişleten değil, sınırlandıran etkenler olarak değerlendirilmelidir. Müracaatçılar üzerinde tahakküm kurmak, kişinin kendine özgü birey oluşu ve kişiyi kabul ilkesi ile çatışır. Bu konuda en etkili olabilecek güç, yasaların çizdiği çerçeve ve başkasına zarar vermeme ilkesidir.

Gizlilik: Mesleki çalışma kapsamında müracaatçının paylaştığı özel bilgileri gizli tutmak gerekmektedir (Biestek, 1961 akt. Banks, 2001: 27). Gizlilik müracaatçıdan veya çevresinden alınan bilgilerin, diğer uzmanlarla birlikte değerlendirme yapma ve ilgili kuruluşlara bilgi aktarımı amacı dışında, müracaatçının izni alınmadan bilgilerinin paylaşılmasını gerektirir. Bu etik sorumluluğun yerine getirilmesi, müracaatçının uzmana güvenmesi ve kendini açabil-

mesini sağlayacaktır. Kişinin değerli olduğu, kendine özgü bir yaşantısı olduğu değeri ile bütünlük halinde olan bu etik sorumluluk, müracaatçının mahremiyetini sağlayarak onu korumaktadır. Ancak bir başkasının varlığına zarar verebileceği durumlarda ve diğer uzmanlarla vaka tartışması amacıyla bilginin paylaşılması gerekmektedir. Doğayısıyla diğer ilkeler gibi gizlilik ilkesi de, içinde bulunulan bağlam içinde değerlendirilmelidir.

Kant etiği ilkeleri ve Kant'ın felsefesinden hareketle oluşturulmuş olan Biestek'in etik ilkeleri sosyal hizmet açısından değerlendirildiğinde, akıl ve mantığa dayalı olarak nesnel temelde belli kurallar oluşturulduğu görülmektedir. Kant'ın etik felsefesinin, değişmez doğrular olduğu, düşünce ve davranışların bu doğrular çerçevesinde şekillenmesi gerektiği temeli üzerine kurulmuş olması, müracaatçıların ya da mesleki çalışmanın yararı yerine doğruların kendisini ön planda tutmaktadır. Biestek'in mikro düzeydeki uygulamadaki etik ilkeleri somutlaştırmasıyla işlerlik kazanan yaklaşım, mekanik bir etik anlayışına yol açabilmekte ve esnek düşünmeyi zorlaştırarak, çalışmayı sınırlandırabilmektedir.

1.2.2. Sosyal Hizmet Etiğinde Yararcı Yaklaşım

Modern etiğin diğer önemli yaklaşımı olan yararcılığın temelleri Bentham (1781, 1970) tarafından atılmış, J. S. Mill (1861, 1910) tarafından geliştirilmiştir. Kural ve görevler yerine, eylemin sonuçları üzerine odaklanan yararcılık Bentham'a göre, insanların yararı, mutluluğu, hazzı ve iyiyi sağlayan davranışları seçmesini sağlarken; zarar, mutsuzluk, acı ve kötülüğe yol açan davra-

niş ve eylemlerden uzak durmaya yöneltmektedir (Hugman, 2005: 6).

Yararcı yaklaşımda, yararın nasıl değerlendirilmesi gerektiği, kimlerin yararının öncelikli olduğu gibi konular tartışmalı olmaktadır. Bu nedenle yararcılık, etik kural sistemi olarak değil, yararın öncelikli ve önemli olduğu bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir. Müracaatçının en üst düzeyde yararlılığın sağlanması, bazen toplumdaki genel etik değerlerin dışına çıkmayı gerektirebilir. Doğru olan genel geçer kurallara uymak değil, olumlu sonuca ulaşmak için gerekli davranışı sergilemektir (Banks, 2001: 31- 32).

Sosyal hizmet uzmanlarına esnek düşünme olanağı sağlayan yararcılık ilkesi, yaratıcı ve çok boyutlu düşünmeyi, yapılacak olan uygulamanın olumlu ve olumsuz yönlerini bir arada değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bu aynı zamanda sosyal hizmet uzmanına önemli sorumluluk yüklemekte ve etik ikileme içine sokabilmektedir.

Yararcılık ilkesinin uygulanması sırasında, bireyin ya da toplumun yararının önceliği konusuyla ilişkili olarak ikileme düşünülebilmektedir. Çözüm seçeneklerinin bireysel ve toplumsal yararı birlikte sağlaması konusunda sentezlenmesi, uygulamanın en üst düzeydeki yararı sağlamasına yardımcı olacaktır. Örneğin genelevde çalışan AIDS hastası bir hayat kadınının belirlenmesi durumunda, hastalığın başka insanlara bulaşmasını engellemek ya da hastalığın bulaşmış olma olasılığının olduğu kişileri bilgilendirmek amacıyla, bu kadınların teşhir edilmesi gibi uygulamalar söz konusu olmaktadır. Kadının fotoğraflarının medyaya dağıtılarak, toplumun bilgilendirilmesi kadının damgalanmasına, toplumsal yaşamdan dışlanmasına,

utanç ve suçluluk duygusu yaşamasına neden olacaktır. Diğer taraftan toplum bilgilendirilmezse, hastalığın başka insanlara bulaşması tehlikesi artacaktır. Bu durumda, çözüm seçeneklerinin birey ya da toplum yararı gibi birbirine karşıt olarak tasarlanmaması gibi bir yola gidilebilir. Kadının kimliği doğrudan açıklanmadan ve fotoğrafı yayınlanmadan tanıtıcı bilgiler verilir, şüphelenen kişilerin kadının çalıştığı geneleve gidip bilgi alması istenebilir. Bu şekilde sorunun faillerinin sorumluluk almaları sağlanabilecek, aynı zamanda kadının bireysel yararı da gözetilerek, toplumun yararı korunabilecektir.

1.2.3. Sosyal Hizmet Etiğinde Duygu Temelli Yaklaşım

Duygular, etik felsefesinin temelini oluşturmada öznel, güvenilmez ve mantıksız olduğu gerekçesiyle klasik Yunan felsefesinden modern felsefeye kadar olan dönemde yetersiz olarak değerlendirilmiştir (Hugman, 2005: 48). Ancak Barbalet'in (2001 akt. Hugman, 2005: 48- 49) de belirttiği üzere son iki yüzyılda akılcılığa karşıt olarak gelişen akımlar içinde Hume, Rousseau, Schopenhauer ve Nietzsche gibi filozofların duyguyu ön plana çıkarması, duygu temelli yaklaşımın gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Etik konusunda duyguyu önemseyen yaklaşımlar, akıl ile duyguyu birbirlerini tamamlayan unsurlar olarak bağlantılandırmaya çalışmıştır (Hugman, 2005: 49).

Duyguların insan bilincini, düşüncesini, etik değerlerini ve eylemini oluşturmada temel sağladığını belirten Tallon (1997: 147- 152, akt. Hugman, 2005: 50) mesleki çalışmada sevgi, haz, inanç ve umut gibi olumlu duyguların önemine değinmektedir.

Bu yaklaşıma göre sosyal hizmet uzmanlarının olumlu duyguları yoluyla uygulamayı gerçekleştirmesi, doğru kararlar vermesi için etkili olmaktadır. Gerçekten de duygulardan arınmış akıl, insanlara yardımcı olmak için çalışan tüm mesleklerde olduğu gibi sosyal hizmet mesleğinde de yetersiz kalmakta, insancılıktan uzaklaşmaya neden olabilmektedir. Sosyal hizmet uzmanları yararına çalıştığı insanları, "müracaatçı" değil, "insan" olarak gördüğü ve onları bir sevebildiği ölçüde "sosyal" olarak çalışmayı başarabilir. Sevmek, inanmak, umut etmek, insanların yararına çalışmaktan zevk almak, insanları anlama ve geliştirme ve yardım etmek konusunda etkili çalışmalar yapılmasını sağlamakta önemli bir güç olmaktadır.

Nussbaum (2001: 345- 347 akt. Hugman, 2005: 53) merhametin önemine değindikten sonra eşduyumu ve müracaatçılara ilişkin olan ve uygun yargılarda bulunmayı engelleyen utanç, kıskançlık ve tikslenme gibi duyguların çözümlenmesi gerektiğini bildirmiştir. Utanç ve tiksinenin birbiriyle bağlantılı olduğunu ve zayıflık, belirsizlik, savunmasız olma, ölüm düşüncesi gibi duygulardan beslendiğini belirtmektedir.

Farklı gruplara gösterilen olumsuz tepkinin temelinde bu duyguların yattığı düşünülmektedir. Dolayısıyla olumlu olduğu kadar olumsuz duyguların da dikkate alınarak, sosyal hizmet uzmanlarının duygu eğitiminden geçmesinin önemi ortaya çıkmaktadır.

1.2.4. Sosyal Hizmet Etiğinde İlişki (Deneyim) Temelli Yaklaşım

Beauchamp ve Childress (1994 akt. Banks, 2001: 42) Kantçı ve yararçı yaklaşımın kişiler yerine eyleme, tarafsız etik karar verme sürecine ve ev-

rensel ilkeler üzerine yoğunlaşmasını eleştirmektedir. Ahlaki öznenin karakter, güdü ve duygularını da kapsayan etik yaşamı ve etik yargılarının gözardı edildiğini, etik yargıların gerçekleştirilmesindeki farklı bağlamların ve insan ilişkilerinin dikkate alınmadığını belirtmektedir. Bu bağlamda sosyal hizmette uyarlanması henüz yeterince geliştirilmemiş olan erdem etiği ve bakım etiği tartışılmaktadır.

1.2.4.1. Sosyal Hizmet Etiğinde Erdem Etiği

Aristo'nun felsefesine dayanan, soyut ve kesinliğe dayalı kurallar yerine ahlaki öznenin karakterine odaklanan yaklaşımda, "erdem" insanların iyi yaşamak ve gelişmek için gerekli olan özellikleri olarak tanımlanır. Bu yaklaşımda hangi özelliklerin erdem olarak nitelendirileceği önemli bir sorun olarak belirir. Cesaret, dürüstlük, sadakat, kibarlık gibi özellikler genellikle erdem olarak değerlendirilmektedir. Erdem etiği, insanlar arasındaki ilişkilere önem verir (Banks, 2001: 43). İnsanın ruhu ve davranışları arasındaki bütünlüğe önem veren yaklaşım, iyi niyetin önemini vurgulamaktadır (Guttmann, 2006: 3).

Sosyal hizmet uzmanlarının hangi erdemlere sahip olması gerektiği, erdem etiği yaklaşımında önem kazanmaktadır. Aristo'nun erdemli davranış için kişiliğin eğitilmesi gereği düşüncesinden hareketle, sosyal hizmet uzmanlarının erdemli düşünce ve davranışları içselleştirmeleri gerektiği belirtilmektedir (Guttmann, 2006: 55).

İnsancılık temelinde şefkat ve merhamet, adaletli olma, cesaret, atılganlık, koruyuculuk ve gelişim için yardımcı olma önemli erdemler olarak belirlemek-

tedir. Sosyal hizmet uzmanlarının kişilik özelliklerini vurgulayan yaklaşım, sosyal hizmet eğitiminde öğrencilerin kişiliklerinin eğitilmesi yönündeki gereksinimi de ortaya çıkarmaktadır.

1.2.4.2. Bakım Etiği ve Sosyal Hizmet

Bakım etiği (ethics of care) Kohlberg'in (1981, 1984) ahlaki gelişim kuramı ile Gilligan'ın (1982) ahlaki gelişim kuramı arasındaki tartışmalar ışığında gelişmiştir. Kohlberg, ahlaki gelişimin altı aşamada geliştiğini savunarak, ilk aşamada küçük çocukların cezadan kaçınmak için ahlaki kurallara uyduğunu belirtmektedir. İkinci aşamada başkaları için bir şey yapıldığında yardım görüleceği düşüncesiyle, ergenlik dönemine gelen üçüncü aşamada başkalarının onayı almak için ahlaki kurallara uygun düşünce ve davranışlar geliştirildiği ortaya konmuştur. Ergenlik sonrasındaki dördüncü aşamada ise kişiye uyumundan dolayı başkalarının saygı duyacağı düşüncesiyle yasa ve otoriteye karşı saygı duyulduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla genç yetişkinlerin geliştirdiği otonomi, insanların birbirlerine zarar vermedikleri sürece toplumsal yaşamın kendileri için iyi olacağı sözleşmesi üzerine kuruludur. Kohlberg, az sayıda insanın, ahlaki düşünmenin en yüksek aşaması olarak kabul ettiği, kendimizi ya da başkalarının onayını düşünmeden, insanın değerine kurulu evrensel etik ve adalet duygusuyla hareket ettiğini belirtmektedir (Furrow, 2005: 63).

Kohlberg'in kültürlerarası yaptığı araştırma ile ahlaki gelişimin, hiyerarşik bir yapı içinde boyun eğme ve cezalandırma korkusu içinde olduğu yönünde geliştirdiği kuramına Gilligan, araştırmanın ilkinde Kohlberg'in kız çocuk-

larını ve kadınları örnekleme dâhil etmediği, örnekleme dâhil ettiği dönemde ise kadınların deneyimini özel olarak yorumlamadığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır (Hugman, 2005: 67). Kız çocuklarının ahlaki gelişimin en üst aşamasına çok nadiren ulaştıkları, genelde başkasının onayını alma konusuna odaklandıkları sonucuna varan Kohlberg'i eleştirmektedir (Furrow, 2005: 63).

Gilligan, kendisinin genç kadınlarla yaptığı araştırma sonucunda, kadınlar için başkalarına bakma, yardımcı olma ve sosyal ilişkinin önemli olduğu sonucuna varmıştır. Kadınlarda eşduyum, merhamet ve şefkat, başkalarını dinlemeye eğilim, insanların davranışlarını kontrol etme konusunda isteksizlik gibi özellikle ön plana çıkmıştır. Kohlberg'in kurduğu hiyerarşik yapıda, nesnellik ve akılcılık çerçevesinde geliştiğini öne sürdüğü "geleneksel ahlak" aşamasının, kadınların erkeklerden farklı olarak geliştirdikleri kadınlığa özgü bir durum olduğunu savunmaktadır. Kadınların ahlaki kuralları bilseler dahi, kesin olarak uymak yerine, başkalarını incitebilecek konularda farklı davranmayı seçtikleri ortaya konmuştur (Hugman, 2005: 67; Furrow, 2005: 64).

Bakım etiği, etikteki feminist yaklaşım ile yakından bağlantılıdır. Bakım etiği kuramının önemli ismi Gilligan (1982) akt. Banks, 2001: 47) mantığa ve tarafsızlığa dayanan ve adalet etiği olarak adlandırdığı yaklaşımın, erkek yönelimli olduğunu belirtmektedir. Daha çok kadınlar tarafından uygulanan, görev yerine sorumluluğu, ilkeler yerine ilişkiyi temel alan ve kadınsı özelliklere sahip olan bakım etiğini savunmaktadır.

Bakım etiği ile ilgili olan kültürel feminist yaklaşım, temelinde anaerkil bakı-

şın yattığı kültürel dönüşüme odaklanmaktadır. Kadınlara atfettikleri barışseverlik, işbirliği, farklılıkların biraradalığı ve kamusal hayatın uyum içinde düzenlenmesi gibi özellikler anaerkil toplum ütopyalarından esinlenerek oluşturulmuştur (Donovan, 2005: 69- 71). Held (1997: 634) ise annelik pratiğine odaklanarak, hamilelik, doğum, çocuk bakımı ve yetiştirilmesi sürecinde kadınların kendine ve çocuğuna gösterdiği ilgi ve özenin, bencilliği aşma, başkalarının haklarını düşünme, başkası için fedakârlık yapma gibi değerleri benimsemelerine yol açtığını bildirmiştir.

Bakım etiği kuramı, ataerkilliğin şekillendirdiği kadın imgesi üzerinden hareket edildiği gerekçesiyle feministler tarafından eleştirilerek, kuramın feminist değil, feminen (kadınsı) bakım kuramı olarak adlandırılması gerektiğini savunmuştur. Feministler, birbirine karşıt olarak kadın ve erkeğe iliştilenen Gilligan ve Kohlberg'in tezleri ile yine birbirine karşıt olarak şekillenen Kantçı ve yararçı etik ile bakım etiğinin karşıtliklarını eritmek amacıyla yapısöküme uğratılması gerektiğini savunmaktadır (Hughes, 2002: 127- 128). Bakım etiğinin, kadınları sadece bakım rolleriyle tanımladığı ve bakım işinin kadını yıpratıcı etkilere sahip olabildiği (Banks, 2001: 47), kendini feda etme ve başkalarına hizmet etme gibi değerlerin, ataerkilliğin kadını özel alanla tanımlamasıyla sınırladığı savunulmuştur. Bakım değerinin kadının özünde olmadığı, kadınların bakım verici roller üzerinden sosyalleştirilmeleri nedeniyle bakım rolünü üstlendikleri tartışılmıştır. Aynı zamanda, erkekleri bakım işinden soyutlamamak gerektiği yönünde eleştiri yapılmıştır (Hugman, 2005: 68; Hughes, 2002: 128).

İnsanları kendine özgü varlıklar olarak değerlendiren yaklaşım, Kantçı ve yararçı etiğin evrensel kurallarından hareketle, bireyi temel alarak aşağıdan yukarıya doğru bir mantık çerçevesi içinde ilerlemektedir (Furrow, 2005: 66- 67). Bakım etiğinde vurgulanan her kişinin ve durumun kendine özgülüğü, insanların birbiriyle ilişkileri, dayanışma, iletişim gibi özellikler ile Kant etiğinde vurgulanan bireysel özgürlük, görev sorumluluğu gibi ilkelerin birbirini tamamladıkları savunulmaktadır (Mendus, 1993: 18 akt. Banks, 2001: 50). Benzer şekilde Miller (2005), Kant'ın mantığa ve kurallara dayalı etiği ile bakım etiğinin duygusal yanını bütünleştirme girişiminde bulunmuştur. Bakım görevi (duty to care) adını verdiği yaklaşıma göre, herkes başkalarına bakmak için aynı isteğe sahip değildir. Bakımdan doyum alan ve baktığı kişiyle yoğun duygusal bağları olan insanlar bile birçok kez, bakım işinin yaşamı kısıtlayıcı yönü nedeniyle sıkıntı hissetmekte ve olumsuz duygular geliştirebilmektedir.

Diğer bir eleştiri, bakımın sadece geleceksel olarak bakım işini yüklenmiş kişilerce değil, olabildiği kadar eşit biçimde, toplumun tüm kesimleri ve erkekler tarafından da üstlenilmesi gerektiğine ilişkindir (Miller, 2005: 113). Kadının bu konuda özel bir duygusal yetisinin olduğunun vurgulanması ile ağır bir yük haline gelebilen bakım işinin kadının ezilmesinde rol oynayabileceğine işaret edilmiştir.

Herhangi bir kural ya da yargıya ulaşma çerçevesi sunmayan bu etik yaklaşımının, mesleki çalışmada hizmet verilen kişilerin yabancı insanlar olması nedeniyle, etkisiz kalacağı kaygısı dile getirilmiştir (Allmark, 1995 akt. Hug-

man, 2005: 77). Bakım işinin, bakılan kişiyle duygusal bağları olmayan insanlar tarafından yapılması, duygulardan tam olarak bağımsızlaşmamış görev etiğini gerekli kılmaktadır. Kişilerin kendi kararlarını verme ve yaşamlarını belirleme yetilerini ifade eden yapısal gereksinimlerinin karşılanmasında, mantık ve bağımsızlığın yanı sıra duygular ve ilişkisellik etkin olmalıdır. Farklı kültürel yapılara saygılı bir bakım modeli önerilmekte, insanların onuruna karşı hassas olunması istenmektedir. Miller, pratik sevgi kavramını ortaya atarak, insanların olumlu duygular oluşturmaya çalışarak başkalarının gereksinimlerini karşılamakla yükümlü olduklarını belirtmiştir. Bakıcının kendini adayarak, aşırı derecede fedakârlıkta bulunması ve tüketmesi önerilmemektedir. Kişiler kendilerine karşı olan görevlerini aksatmadan, kendi mutluluklarını da gözetererek başkaları için çalışmalıdır (Miller, 2005: 116- 117).

Bakım, sadece gereksinim içinde olan insanlara verilmesi gereken bir emek türü değildir. Bakım, bu işi üstlenmiş kişilerin kendilerini de kapsmalıdır. İnsanlar, kendi gereksinimlerini gözden kaçırmamalı, değersiz görmemeli ya da işini aksatacak bir unsur olarak değerlendirmemelidir. Aksine bakım sağlayan kişinin kendi gereksinimlerinin karşılanması hem kendi içinde tutarlı ve dengeli bir yapının oluşmasını sağlamakta, hem de bakım verilen kişilere karşı yaşanabilecek olan olumsuz duyguların engellenmesinde etkili olmaktadır. Kişinin kendine duyduğu saygı, kendini değerli bulması, kendini geliştirmesi ve doyum sağlaması, başkaları için bu ideallerin gerçekleştirilmesi konusunda güdülenmeyi sağlayabilmektedir. Kişinin psikolojik yaşantısı ile sos-

yal yaşantısının uyumu oldukça önemlidir. Bu iki yaşantıyı dengelemek, bakım veren kişinin yaptığı şeyin, kendisi için olumlu bir karşılığının olması anlamına gelmektedir. Başkasının mutluluğunun, kişiye mutluluk vermesi önemli bir güdülenme kaynağı olabilmektedir.

SONUÇ

Sosyal hizmet etiği konusunda akla ve duyguya dayanan iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Akla dayanan yaklaşım, belli değerleri temel alarak geliştirilen etik ilkeleri, eleştirel akıl aracılığıyla çeşitli durumlara uyarlamaktadır. Evrensel insanlık değerleri ve yararın gözetilmesi, sosyal hizmet değerleri ile bağlantılı olarak, sosyal hizmet uzmanlarına uygulamada yol göstermektedir. Bilimsel bilgiler ışığında kullanılan etik ilkeler, mekanik bir çalışma anlayışının gelişmesine yol açabilmekte, sosyal hizmet uzmanlarının birlikte çalıştıkları kişilere ve topluma yabancılaşmalarına neden olabilmektedir.

Duyguyu temel alan yaklaşım ise, insanın öznel varlığından hareketle, belli etik ilkelere dayanmadan doğru yaklaşımın uygulanabileceği üzerine kuruludur. Meslek elemanlarının kurduğu insani ilişkiler, kişilikleri ve duygularının temel alınması gerektiğini savunan yaklaşım, mesleki çalışma ile uzmanın varlığının bütünleşmesi gerektiğini savunmaktadır. Duyguların vurgulanması, sosyal hizmetin insancıl temelleriyle yakından bağlantılı olup, etkili bir uygulama gerçekleştirilmesi, güdülenmenin sürekli kılınması, insanlara yönelik olumlu bir yaklaşım geliştirilmesi ve sosyal hizmetin temel değerlerinin hayata geçirilmesinde önemli yere sahiptir.

Sosyal hizmet etiği, değişen toplumsal koşullar ve sosyal hizmet uygulaması çerçevesinde gelişmektedir. Durağan bir niteliğe sahip olmayan sosyal hizmet ve etiği çeşitli tartışmalarla zenginleşmektedir. Bu zenginleşme, bir yaklaşıma bağlı kalmayı güçleştirmektedir. Farklı yaklaşımlar arasında toplumun, kurumun, uygulamanın ve vakanın koşulları değerlendirilerek yeni bileşimlere gidilmelidir. Akıl ve duygular tek başlarına yeterli olmamakta, uygulamanın etik olarak gerçekleştirilmesinde etkisiz kalabilmektedir. Bu süreçte esnek düşünme ve yaratıcılık etkin kılınmaya çalışılmalı, akıl ve duygu bütünleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Allmark, P. (1995) "Can There be an Ethics of Care?", *Journal of Medical Ethics*, 21 (1) 19-24.

Banks, S. (2001) *Ethics and Values in Social Work* (2. basım), New York, Palgrave.

Bauman, Z. (1995) *Life in Fragments*, Oxford, Basil Blackwell.

Barbalet, J. (2001) *Emotion, Social Theory and Social Structure: Macrosociological Approach*, Cambridge, Cambridge University Press.

Beauchamp, T. L. ve Childress, J. F. (1994) *Principles of Biomedical Ethics* (4. Basım), New York, Oxford University Press.

Biestek, F. P. (1961) *The Casework Relationship*, London, Allen ve Unwin.

Donovan, J. (2005) *Feminist Teori- Amerikan Feminizminin Entellektüel Gelenekleri*, İstanbul, İletişim.

Furrow, D. (2005) *Ethics- Key Concepts in Philosophy*, New York, London, Continuum.

Gilligan, C. (1982) *In a Different Voice*, Cambridge, Polity Press.

Guttmann, D. (2006) *Ethics in Social Work- A Context of Caring*, New York, The Haworth Press.

Held, V. (1997) "Feminism and moral theory", Meyers, D. (ed) *Feminist Social Thought- A Reader*, USA, Routledge.

Hughes, C. (2002) "Care", *Key Concepts in Feminist Theory and Research*, UK, Sage.

Hugman, R. (2005) *New Approaches in Ethics for the Caring Professions*, USA, Palgrave Macmillan.

Kant, I. (1964) "Fundamental principles of the metaphysic morals", Freund, H.E. ve Mourant, J.A. (ed) *Problems of Philosophy*, New York, MacMillan.

Kirst-Ashman, K. (2007) *Introduction to Social Work and Social Welfare- Critical Thinking Perspectives*, Australia, Thomson.

Kohlberg, L. (1981) *Essays in Moral Development: Volume 1, The Philosophy of Moral Development*, San Francisco, Harper and Row.

Kohlberg, L. (1984) *Essays in Moral Development: Volume 2, The Philosophy of Moral Development*, San Francisco, Harper and Row.

Mendus, S. (1993) "Different Voices, Still Lives: Problems in the Ethics of Care". *Journal of Applied Philosophy*, 10, 17-27.

Miller, S. C. (2005) "A Kantian ethic of care", Andrew, B., Keller, J. ve Schwartzman, L.H. (ed) *Feminist Interventions in Ethics and Politics*, USA, Rowman Littlefield.

Nussbaum, M. (1996) "Compassion: The Basic Social Emotion", *Social Philosophy and Policy*, 13 (1) 27-58.

Tallon, A. (1997) *Head and Heart: Affection, Cognition, Volition as Triune Consciousness*, New York, Fordham University Press.

Thompson, N. (2005) *Understanding Social Work- Preparing for Practice* (2. basım), USA, Palgrave Macmillan.

Şengör, C. A.M. (2006) "Etiksiz Bilim Olur Mu?", *Cumhuriyet Gazetesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1030, 18-20.

